

Розвиток емоційної сфери та вольових якостей дитини як умова психологічної готовності до школи

Н.С.Славіна, С.А.Михальська. Розвиток емоційної сфери та вольових якостей дитини як умова психологічної готовності до школи. Головним досягненням у розвитку дитини наприкінці дошкільного віку є те, що вже багато психічних процесів, дій та рухів стають керованими, підконтрольними її свідомості. Оволодіння дитиною умінням довільно керувати своїми рухами та діями є найбільш суттєвим показником її загального розвитку і свідчить про готовність дитини до навчання у школі. У реалізації нових навчально-виховних завдань початкова школа покликана стати фундаментом, на якому будується засвоєння системи наукових понять. Вона є першим етапом у розвитку інтелектуальних можливостей, формуванні творчих здібностей, самостійності учнів у навчанні, у спрямуванні їхньої навчальної діяльності. Вироблення у дітей навичок читання, письма, лічби не втрачає свого практичного значення, проте підпорядковується завданням навчити їх спостерігати, бачити й знаходити залежності, порівнювати, робити висновки та узагальнення.

Ключові слова: розвиток, емоційно-вольова сфера, почуття, вольові якості, навички, вміння, дитина дошкільного віку, поведінка.

Н.С.Славина, С.А.Михальская. Развитие эмоциональной сферы волевых качеств ребёнка как условие психологической готовности к школе. Главным достижением в развитии ребенка в конце дошкольного возраста является то, что уже много психических процессов, действий и движений становятся управляемыми, подконтрольными его сознания. Владение ребенком умением произвольно управлять своими движениями и действиями является наиболее существенным показателем его общего развития и свидетельствует о готовности ребенка к обучению в школе. В реализации новых учебно – воспитательных задач начальная школа призвана стать фундаментом, на котором строится усвоение системы научных понятий. Она является первым этапом в развитии интеллектуальных возможностей, формировании творческих способностей, самостоятельности учащихся в обучении, в направлении их учебной деятельности. Выработка у детей навыков чтения, письма, счета не теряет своего практического значения, однако подчиняется задачам научить их наблюдать, видеть и находить зависимости, сравнивать, делать выводы и обобщения.

Ключевые слова: развитие, эмоционально – волевая сфера, чувства, волевые качества, навыки, умения, ребёнок дошкольного возраста, поведение.

Постановка проблеми. Психологічна готовність дитини до навчання в школі є найважливішим підсумком виховання і навчання дошкільника в дитячому садку й у сім'ї. Її зміст визначається системою вимог, яку школа ставить перед дитиною. Ці вимоги полягають у необхідності відповідального відношення до школи та навчання, довільного керування своєю поведінкою, виховання розумової роботи, що забезпечує свідоме засвоєння знань, становлення взаємин з дорослими і з однолітками, обумовлених спільною діяльністю.

Психологічна готовність дитини до школи – один із найважливіших етапів психічного розвитку в період дошкільного дитинства.

Сьогодні визнано, що готовність до школи – багатокомпонентне утворення, яке вимагає комплексних психологічних досліджень. В структурі психологічної готовності прийнято виділяти слідуючи такі: емоційно-вольову готовність, мотиваційну, розумову [2, с. 50].

Систематичне засвоєння дітьми знань на заняттях у дитячому садку складає основу оволодіння деякими елементами навчальної діяльності. Дошкільники опановують умінням слухати і послідовно виконувати вказівки дорослого, підкоряти свої дії правилам. Усвідомлене підпорядкування дії правилу – важлива передумова наступного переходу до усвідомлення способу дії, до формування волі.

Мета нашої статті – дослідження розвитку емоційної сфери та вольових якостей дитини як умова психологічної готовності до школи.

Аналіз останніх публікацій. Психологічна готовність до школи включає якості особистості дитини, які допомагають їй ввійти у колектив класу і знайти своє місце в ньому. Це суспільні мотиви поведінки, засвоєні дитиною правила по відношенню до інших.

Психологічні передумови включення дитини в колектив класу і школи формуються в старших дошкільників в результаті їхньої діяльності з однолітками в групі дитячого садка.

Останній рік перебування дитини в дитячому садку переломний, критичний у психологічному відношенні. Усі зрушення, що відбуваються в 6-річному віці, є закономірним результатом розвитку, що проходить дитина в попередні роки, завершення великого етапу розвитку і разом з тим необхідною основою переходу до наступного етапу. Важливо відзначити, що підготовка до цих зрушень відбувається головним чином усередині видів ді-

яльності, характерних для дошкільного віку, у системі наявних взаємин дитини з дорослими і відповідних форм виховання і навчання [4, с. 31].

Підготовка дитини до школи включає формування у неї готовності до прийняття нової «соціальної позиції» – положення школяра. Це виражається у відношенні дитини до школи, до навчальної діяльності, до вчителя, до самої себе.

Численні опитування старших дошкільників свідчать про їх великий інтерес до школи. Що ж приваблює дітей в школі? Можливо, зовнішня сторона. Зовнішні аксесуари шкільного життя, бажання змінити обстановку. Але це не найголовніші мотиви. Школа приваблює дітей також і своєю основною діяльністю. «Навчусь читати, писати». «Хочу вчитися» [8, с. 50].

І це прагнення є природним, воно пов'язане з новими моментами в розвитку старшого дошкільника. Це вже усвідомлена дитиною сходинка вгору, до дорослості. Якщо дитина не готова до соціальної позиції школяра, то навіть при наявності необхідного запасу вмінь і знань, високого рівня розвитку інтелекту їй буде важко в школі. Такі першокласники ведуть себе в школі подитячому, їх успіхи видно, якщо заняття викликали в них безпосередній інтерес.

Навчання в школі має бути для дитини джерелом позитивних емоцій, що допоможе знайти своє місце серед однолітків, підтримає впевненість у собі, своїх силах. В школі дитина зустрічає чужих людей, з якими потрібно будувати ділові, партнерські стосунки. Для цього було б добре володіти розвиненою «Я-концепцією». Як відмічав К.Блага і М.Шебек: «Недостатня самодовіра приводить до зниження успішності школяра» [5, с.459].

Процес формування дитячої особистості характеризується не тільки інтелектуальним розвитком, а й виникненням нових потреб і інтересів. У певному розумінні ці зміни являються основоположними, оскільки досягнення в розумовому розвитку дітей в значній мірі залежать від того, які мотиви спонукають їх до діяльності, до чого вони прагнуть, як вони емоційно відносяться до людей, які їх оточують, і завдань, що стоять перед ними.

Навчити дитину можна лише тоді, коли у неї вдається викликати інтерес і бажання зробити те, що вимагає від дитини вчитель. «Виховання, в самому широкому змісті цього слова, повинно по суті бути основним стержнем, навколо якого будується розвиток особистості дитини», – писав Л.С.Виготський. Перед педагогом стоять завдання лише використати у дитини мотивацію, емоційний досвід, що вже склався, нові потреби й інтереси.

Психологи Л.С.Виготський, О.М.Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн вважали, що мотиви і емоції формуються впродовж дитинства, в результаті оволодіння дитиною досвіду попередніх поколінь і засвоєння моральних норм, ідеалів, що виробляються у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Формування дитячої особистості тісно пов'язане з формуванням емоційно-вольової сфери. Дошкільний вік є віком формування волі як свідомого керування своєю поведінкою. У дитини в процесі виховання і навчання, під впливом вимог дорослих і підлітків формується можливість підкоряти свої дії тій чи іншій задачі, добиватися досягнення цілі.

Орієнтування своєї поведінки на зразок дорослого формує довільність вчинків, оскільки тут постійно зустрічаються два бажання: діяти безпосередньо як вийде, і діяти за зразком, відповідно до вимог дорослого. Засвоєння зразків поведінки веде до дії згідно з суспільними нормами. Виникають перші етичні інстанції, з'являється новий тип поведінки, який називається особистісною поведінкою. Необхідна умова формування волі – перехід до більш вищих мотивів і особливо від мотивів індивідуального значення до мотивів соціального значення.

Упродовж дошкільного дитинства з'являються все нові і нові мотиви. Мотиви, що виникають, вступають у різноманітні відносини. Чим старшими стають діти, тим частіше вони починають орієнтуватись на те, яке значення має той чи інший вчинок в очах оточуючих. Нове місце дитини в системі людських відносин надає їй більшу самостійність. Віддаляючись від дорослого, дитина вступає в активні взаємовідносини з однолітками. Ці взаємовідносини реалізуються у грі. Дитина бере на себе роль і тим самим стає зобов'язаною виконати певні дії, підпорядковуватись відомим правилам поведінки. Значення гри у формуванні волі дитини виявляється в тому, що в ній вона привчається діяти відповідно до суспільних і моральних обов'язків, які потребує роль. Ігрова діяльність надає зміст вольовому зусиллю дитини.

На розвиток вольових якостей, крім гри, суттєво впливають продуктивні види діяльності.

Н.М.Матюшкіна охарактеризувала особливості мотивів у дітей на різних стадіях дошкільного дитинства. В 5-7 років спостерігається перевага обумовлених дій над імпульсивними. Зменшується кількість афективних дій. В дошкільному віці дитина не тільки керується продуктивними цілями, суспільно корисними трудовими мотивами, але і починає керуватися моральними

нормами. В міру розвитку ієрархії мотивів дитина переживає боротьбу мотивів, приймає рішення, потім відмовляється від нього через більш високий мотив.

В старшому дошкільному віці дитина схильна до порівняно довгих вольових зусиль, хоча сильно поступається в цьому відношенні дітям шкільного віку. Отже, для старшого дошкільника характерна поява і розвиток вольових якостей, але сфера їх застосування залишається обмеженою. Розвиток волі дитини тісно пов'язаний із зміною мотивів поведінки, формуванням їх супідрядності [3, с. 158]. У розвитку волі 6-річних дітей можна виділити три взаємопов'язаних сторони. Це, по-перше, розвиток цілеспрямованих дій, по-друге, встановлення відношень між ціллю і мотивами, по-третє, збільшення регулюючої ролі мови при виконанні дій.

Здійснення цілеспрямованих дій спостерігається вже у немовлят. Коли дитина намагається підповзти, наприклад, до іграшки – іграшка виступає в якості цілі, на неї направлена дія. В одному із експериментів дітям від двох до семи років пропонували прокотити по вузькій площі м'яч. Коли дитина проходила половину дороги, назустріч їй пускали гарну іграшкову машину. Більша частина дітей дворічного віку переставала котити м'яч і починала гратися з машинкою. Всі діти п'ятирічного віку прокотили м'яч до кінця [3, с. 168].

Велике значення для формування цілеспрямованих дій мають успіхи і невдачі при виконанні завдань. Якщо діяльність успішна, діти прагнуть довести справу до кінця. Особливі вимоги до волі дитини вимагають ситуації, в яких зустрічаються два мотиви, що діють в різних напрямках. Дитині тоді необхідно зробити вибір між двома можливими рішеннями. В цій ситуації проходить боротьба мотивів, яка закінчується перемогою одного з них. Це приводить до розвитку вміння стримувати ситуаційні бажання, тренує волю дитини. Можливості розумного вибору суттєво збільшуються до кінця дошкільного віку. Виконання вольових дій також залежить від мовного планування та регуляції.

Діти в ранньому віці діють за безпосередньою вказівкою дорослих. Особисті бажання вони рідко обмежують. Малюки роблять те, що їм приємно і не потребує особливих зусиль. Роблячи позитивні вчинки, діти при цьому не бачать об'єктивної користі, не усвідомлюють своєї відповідальності по відношенню до інших людей. Почуття відповідальності зароджується під впливом тієї оцінки, яку дають дорослі вчинку дитини. На основі цієї оцінки у дітей починає розвиватись диференціація того, що добре і що

погано. В першу чергу вони навчаються оцінювати вчинки інших дітей, пізніше і свої особисті. Так розвивається самооцінка. Самооцінка – найбільш складний продукт розвитку свідомої діяльності дитини. Дитина тепер не просто радіє, ображається, але і констатує: «Я задоволений», «Мені соромно». Розвиток самооцінки і самосвідомості складає одне із основних новоутворень. У самосвідомості відображене розуміння дитиною свого місця в системі суспільних відношень. Самосвідомість перетворює індивіда в самотутню особистість.

Засвоєння нових норм і правил істотно змінює емоції дітей. Джерелом переживань дитини є її діяльність, спілкування з навколишнім світом. Поява змістовніших видів діяльності сприяє виникненню глибоких та стійких емоцій, пов'язаних не тільки з близькими, а й з віддаленими цілями. Проте емоції дітей часто залишаються ще ситуативними, бурхливими і нестійкими.

Будь-яка діяльність, як правило, супроводжується позитивними емоціями і підтримується ними. Так, гра хвилює дитину, дає їй задоволення, радість. Діяльність породжує емоції своєю метою, змістом. Певна цілеспрямованість дій, наприклад, зробити щось гідне позитивної оцінки, робить переживання стійкішими і водночас посилює їх вплив на саму діяльність. Колективна праця дітей сповнює їх радіщами спільних успіхів. Розширення кола людей, з якими школяр починає спілкуватися, поява більш і менш улюблених дорослих (батьків, родичів, знайомих, товаришів) теж викликає у них сильні переживання. У зв'язку із задоволенням зростаючої потреби дошкільника в товаристві ровесників інтенсивно розвиваються соціальні емоції: симпатії, антипатії, уподобання тощо. Наявність почуття симпатії у взаєминах з дорослими відзначалася М. І. Лісною. Воно являється найбільш ранньою формою прояву позитивного ставлення до інших людей і підґрунтям, на якому формується почуття любові і дружби. Почуття симпатії має вибіркового характеру. Спочатку воно виявляється у ставленні до матері та близьких дитини, а пізніше і до дітей. З віком ускладнюються форми його впливу. Молодші школярі прагнуть поділити з об'єктом симпатій своє задоволення, старші вже намагаються зробити щось приємне тим, кому вони симпатизують.

Важливим фактором розвитку почуттів є оволодіння дітьми загальноприйнятими формами експресії: вираження почуттів за допомогою слів, інтонації, міміки. Участь дітей у колективних іграх, драматизації, спільній трудовій діяльності активізує зовнішні форми прояву емоцій.

У дошкільному дитинстві виникають інтелектуальні почуття. Зростаюча з кожним роком пізнавальна активність дошкільників, їх допитливість і пізнавальні інтереси породжують почуття здивування перед невідомим, радість відкриття нового, задоволення розв'язанням задачі.

В процесі спілкування дитини з людьми формується її моральні почуття. Урізноманітнюються прояви почуття власної гідності. Розвивається як самолюбство, так і переживання сорому. Важливу роль у формуванні моральних почуттів відіграють дитячі уявлення про позитивні зразки поведінки. Вони дозволяють дитині передбачити емоційні наслідки своєї поведінки, заздалегідь переживати задоволення від схвалення її як «хорошої» або ж невдоволення від оцінки її як «поганої». Таке емоційне передбачення має вирішальне значення у формуванні в дошкільника моральної поведінки.

Спеціальними дослідженнями І.Х. Шакурова з'ясовано зв'язок між емоційними реакціями дітей на оціночні впливи дорослих і становленням самолюбства, гордоців. Гордоці вперше виникають у дитини внаслідок схвалення дорослими тих чи інших дій її поведінки. Похвала фіксує увагу дитини на якостях, які в неї проявляються. Позитивна емоційна реакція на похвалу виникає спочатку тільки внаслідок прямої оцінки дорослого, а потім і без неї. Поступово формується потреба гордитися певними якостями, зберігати оцінку дорослих, і тим задовольняти своє самолюбство.

В процесі образотворчої діяльності, на музичних заняттях, при спостереженнях за явищами природи у дітей формується естетичне почуття. Естетичні оцінки дорослих допомагають дітям не тільки розрізняти «красиве» і «некрасиве», а й переживати відповідні емоції. Естетичні переживання дитини залежать від моральних оцінок об'єкта: красивим є не тільки яскравий малюнок, а й хороший вчинок, добра людина тощо. Сучасна школа не починає навчання і виховання з нуля. Вона опирається і на те, що діти приходять в перший клас з достатнім колом знань і навичок про норми моральної поведінки, про те, як поводити себе в різних ситуаціях.

Висновки. Емоційна готовність дитини до шкільного навчання виявляється у тому, що вона іде до школи із задоволенням, радістю, довірою. Ці переживання роблять її відкритою для контактів з учителями та новими товаришами, підтримують впевненість у собі, прагнення знайти своє місце серед однолітків. Навчання у школі має бути для дитини джерелом позитивних емоцій. Важ-

ливо, щоб ці позитивні емоції пов'язувались із самою навчальною діяльністю, її процесом та першими результатами.

Д.Б.Ельконін підкреслює, що впродовж дошкільного віку дитина проходить величезний шлях розвитку – від відділення себе від дорослого «Я сам» до відкриття свого внутрішнього життя, самостійності. При цьому вирішальне значення має характер мотивів, що спонукають особистість до задоволення потреб у спілкуванні, діяльності, у певній формі поведінки.

Отже, як бачимо, в дошкільному віці починає реально формуватись особистість дитини, причому цей процес тісно пов'язаний із розвитком емоційно-вольової сфери.

Список використаних джерел

1. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С. Выготский. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 224 с.
2. Эльконин Д.П. Психическое развитие в детских возрастах / Д.П. Эльконин. – Воронеж, 1995. – 416 с.
3. Эмоциональное развитие дошкольников: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / А.Д.Кошелева, В.И.Перегида, О.А.Шаграева / под ред. О.Ш.Шаграевой, С.А.Козловой. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 176 с.
4. Эмоциональное развитие дошкольника: пособие для воспитанников детского сада / А.В. Запорожец. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
5. Кулачківська С. Е. Я – дошкільник. Вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку / С. Е. Кулачківська. – К.: Просвіта, 1996. – 76 с.
6. Лисина М.И. Становление потребности в общении со взрослыми и сверстниками / М.И.Лисина, Л.Н. Галигузова // Исследование по проблемам возрастной и педагогической психологии. – М.:Просвещение, 1980. – 175 с.
7. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1972. – 265 с.
8. Люблінська А. А. Дитяча психологія / А. А. Люблінська. – К.: Вища школа, 1974. – 425 с.
9. Руководство практического психолога. Готовность к школе: Развивающие программы / под ред. Дубровиной. – М.: Изд. Центр «Академия», 1999. – 96 с.
10. Худык В. А. Психологическая диагностика детского развития: Методы исследования / В. А. Худык. – К.: Освіта, 1992. – 220 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Vygotskij L.S. Voprosy detskoj psihologii / L.S. Vygotskij. – SPb.: SOJuZ, 1997. – 224 s.
2. Jel'konin D.P. Psihicheskoe razvitie v detskih vozrastah / D.P. Jel'konin. – Voronezh, 1995. – 416 s.
3. Jemocional'noe razvitie doshkol'nikov: uchebnoe posobie dlja studentov vysshih pedagogicheskikh uchebnyh zavedenij / A.D.Kosheleva, V.I.Pereguda, O.A.Shagraeva / pod red. O.Sh.Shagraevoj, S.A.Kozlovoj. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2003. – 176 s.
4. Jemocional'noe razvitie doshkol'nika: posobie dlja vospitannikov detskogo sada / A.V. Zaporozhec. – M.: Prosveshhenie, 1985. – 176 s.
5. Kulachkivs'ka S. E. Ya – doshkil'ny'k. Vikovi ta indy'vidual'ni aspekty' psy'xichnogo rozvy'tku / S. E. Kulachkivs'ka. – K.: Prosvita, 1996. – 76 s.
6. Lisina M.I. Stanovlenie potrebnosti v obshhenii so vzroslymi i sverstnikami / M.I.Lisina, L.N. Galiguzova // Issledovanie po problemam vozrastnoj i pedagogicheskoi psihologii. – M.:Prosveshhenie, 1980. – 175 s.
7. Leont'ev A. N. Problemy razvitija psihiki / A. N. Leont'ev. – M.: Prosveshhenie, 1972. – 265 s.
8. Lyublins'ka A. A. Dy'tyacha psy'xologiya / A. A. Lyublins'ka. – K.: Vy'shha shkola, 1974. – 425 s.
9. Rukovodstvo prakticheskogo psihologa. Gotovnost' k shkole: Razvivajushhie programmy / pod red. Dubrovinoj. – M.: Izd. Centr «Akademija», 1999. – 96 s.
10. Hudyk V. A. Psihologicheskaja diagnostika detskogo razvitija: Metody issledovanija / V. A. Hudyk. – K.: Osvita, 1992. – 220 s.

N.S. Slavina, S.A. Mykhalska. The development of a child's emotional sphere and volitional qualities as a condition of psychological readiness to school. Bringing a child to school is the turning point of life, it is a meeting with the new world – mysterious, desirable and at the same time very difficult. A child of elementary school firstly becomes a subject of social activity when it is necessary not only to carry out what I want and what you need, as it is required by adult teachers. Most children want to go to school and this is very important because the need for «open» semantic scope of the individual make it flexible and responsive to new influences and changes. However, in psychology there is a known fact that the first desire is very superficial and unfounded: a child wants to have a new social role of «student», which draws its external attributes. But it turns out very quickly that it is not like that. And then when a child faces with these problems of

school life he begins to experience psychological discomfort to the scene and desperately important factor for school readiness. This important level of psychological structures, which were combined with the motivation and form, has been called child's readiness for school in psychology. It is established that child's readiness to school is a multicomponent formation, which requires complex psychological research. The structure of psychological readiness is established to provide the following components: emotional-volitional, motivational and mental readiness. The school focuses on the development of students' cognitive activity, creativity, willingness and ability to work independently, to produce new knowledge, it is impossible to master the system knowledge required for a modern man.

Key words: child of preschool age, emotional sphere, volitional qualities, psychological readiness, development, behavior, skills.

Отримано: 15.12.2013 р.

УДК 159.923.2:130.122

С.О. Ставицька

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ДУХОВНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

С.О. Ставицька. Теоретичний аналіз проблеми механізмів розвитку духовної самосвідомості особистості в юнацькому віці. До механізмів розвитку базових компонентів духовної самосвідомості в юнацькому віці ми відносимо динамічні переходи процесів самоусвідомлення від егоцентризму до децентрації, від самопізнання до саморозуміння (основні в динаміці розвитку пізнавально-когнітивного компонента); самоусвідомлені емпатичні вияви від співпереживання до співчуття, від самоприйняття до самоствавлення (основні для розвитку емоційно-почуттєвого компонента); від ідентифікації через самоідентифікацію й отримання зворотного зв'язку до самоактуалізації й самореалізації (визначають динаміку розвитку поведінково-діяльнісного компонента); рефлексивну спрямованість на самоконтроль, самоуправління, свідомі вольові зусилля та совість (основні для розвитку мотиваційно-вольового компонента). Механізм трансценденції при цьому потенційно задає напрям отримання трансперсональних переживань, створюючи умови для перспективного переходу особистості на суб'єктно-трансцендентний рівень розвитку.